

HOGYAN OMLOTT ÖSSZE A RÓMAI VÉDŐRENDSZER PANNÓNIABAN?

1. A gót invázió okozta rázkódások.

Tekintsünk megegyeszer¹ vissza a hunnok-lökte népek mozgalmának következményeire. Beigazolhattuk a régi felfogással szemben, hogy a drinápolyi csata után még történtek erőfeszítések a dunai limesnek a maga egészében való fenntartására. Tanuskodott erről elsősorban a pénzverés, amely — mint L. Laffranchi már régebben leszögezte — a késői császárkorban teljesen a katonaság szükségleteihez alkalmazkodik. Ha a joggal „Lagercourant“-nak nevezett rézpénzeket egészen a Magnus Maximus-féle megszállásig gyártják Sisciaiban, annak célja csakis a zsoldellátás biztosítása lehetett. Hiszen p. o. a hadászati fontosságát korán elvesztett Hispánia pénzforgalmát évszázadokig a délfranciaországi verdék látják el,² rövid ideig Karthago műhelyei által is támogatva ebben; éppígy, sőt sokkal inkább kielégíthette volna a pannóniai polgári lakosság pénzszükségletét a számos, közel lévő itáliai *moneta*, főleg Aquileia, mely 388 után tényleg át is veszi kis időre ezt a szerepet, továbbá Mediolanum és Róma. Azt is láttuk, hogy a zsoldfizetésre szánt rézpénzek el is jutnak a dunai táborokba és azt is, hogy ha a közkézen megforduló pénz tömege alaposan meg is csappant a régebbi normális viszonyokhoz képest, mégis csak volt rendszeres közlekedés: a test meggyengült, de ereiben — ha fáradtan is — lüktet még a vér. Mindenesetre, a nehéz körülményekkel való megalkuvásnak jele, hogy Siscia 388 őszén nem nyitja meg újra pénzgyártó officináit, amiért is még inkább csökken a forgalom; de a többi, külső verdékből még változatlanul áramlik ide a friss veretek egy hányada. 395-ben mintegy varázsütésre meg-

¹ E tanulmányok előző sorozata németül jelent meg „Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. Bd. I.“ címen. (Berlin, Gruyter, 1924. = Ungarische Bibliothek, Herausg. v. Prof. Dr. R. Gragger, Nr. 10.)

² Ma már kétségtelen, hogy a T. ill. TI kezdőbetűkkel szignáló pénzverde nem a spanyolországi Tarraco, hanem az itáliai Ticinum.

áll e folyamat is: ami eddig volt, csak sínylődés, ezentúl kezdődik a vég.

Ugyanez a kép tükröződött elénk a *Notitia* pannóniai fejezeteinek vizsgálatából is, amelyek (a többi résszel együtt) magukon hordják e tizenhat esztendő bélyegét. Az első Valentinianus előretölt őrsegeit visszavonták már az innenső partra és közvetlenül 389 után mégegyszer megkísérlik feljavítani a front védőképességét avval, hogy a mozgó sereg lovasosztagait a helyi vezérek parancsnoksága alá rendelték. Itt is megfigyelhettük, hogy 395 után szintén nyilvánul az imént kiemelt *caesura*, az összeomlás kétségtelen hírnöke.

Ezt a tényállást az események vizsgálatával magyarázhatjuk meg. Először is hangsúlyoznunk kell azt az ismeretesényt, hogy a 377 elején megindult nagy gót betörés tulajdonképeni főfészke Thracia volt, ahonnan eleinte csak a szomszédos területeket érintették csapásai. Igaz, hogy mindjárt a legelején széles hullámokat vetett a hunnok áradata; Ammianus mondja,³ hogy egészen a quádok és markomannokig felzavarja a barbár népeket, akik nyugtalanul csatangolnak a Duna mellékén. Ambrosius is az *egész* Dunamente veszedelméről beszél, megnevezve *Valeriát* is, mikor a hadszíntér felé siető Gratianusnak be akarja bizonyítani, hogy az eretnekség bűne miatt zúditotta Isten e csapást a rómaiságra.⁴ Más helyen⁵ megtudjuk tőle, hogy a helyükből kiszorított gótok a szarmatáknak is nekicsapódtak; ezeket Ammianus szerint⁶ hamarosan kiszorítja Erdély bérci közül Athanarich. Úgy látszik, hogy e szarmaták egyelőre okosabbnak vélték, hogy számos más prédaéhes néptöréddel együtt az őrizetlen thraciai parton jöjjenek be, halászni a zavarosban; Theodoretosnak hitelt adhatunk abban,⁷ hogy Thraciában veri szét őket 378 végén Theodosius. Pannóniától való távollétükre vall, hogy 377 nyárutóján Gratianus a Balkánra küldheti Frigeridust pannóniai és egyéb csapatokkal,⁸ aki eredményesen igyekszik elzárni Illyricumot a barbár hordák elől,⁹ mígnem a mihaszna Maurus *comes*-szel fel nem váltják a parancsnokságban.¹⁰ Így, ha egyrészt veszélyeztette is

³ Amm. XXX., 4., 2.

⁴ Ambros., De Fide II. 139—140. = Migne L. 16., 612. és köv. col.

⁵ Ambros. in Lucam X. 10. = Migne L. 15., col. 1898.

⁶ Amm. XXXI., 4., 12. — V. ö. még Olympiod. frg. 27. (F. H. G. IV., 63. l.)

⁷ Theodoret. V. 2—3. V. ö. Richter, Das weström. Reich 691. l., 26. jegyz., e hely historicitásáról. — Felteszem, hogy a duna-tiszaközi szarmatákról van itt szó.

⁸ Amm. XXXI., 7., 3.

⁹ U. o., 9., 1—4.

¹⁰ U. o., 10., 21.

Pannóniát határvédő csapatainak távolléte, másfelől az ellenfelek is főleg odafelé özönlöttek, ahová őket elvezényelték. Ezt mutatja 378 vége körül¹¹ a Gallia felől közelgő Gratianus utazása,¹² aki Lauriacumon át jövet nyugodtan előreküldheti a trént, maga pedig a nehéz poggyászsukat levetett csapatokkal leúsztatva a folyamon, *Malata-Bononiánál* lép partra; majd 4 napi sirmiumi időzés után újra vízre szállva, a moesiái *Castra Martisig* jut és csak e tájon bukkan első ízben az előreportyázó ellenségre. Világos ebből, hogy Pannónia még egyáltalában nincs elárasztva, sőt az ifjú császár megjelentése még újabb biztosíték a veszély ellen. De a drinápolyi csata tragikus sorsfordulatával ráül a vészfelhő a mi tartományunkra is. 378 végén¹³ a Konstantinápoly felől visszazúduló győztes ellenségek hirtelen nyugatnak fordulva, az Alpes Juliae tövéig portyáznak kényük-kedvükre; ekkor már Pannónia is szenved.¹⁴ Gratianus a vereség hírére Sirmiumba vonul vissza, ahol december 6-án konstatalhatjuk jelenlétét;¹⁵ itt emeli trónra 379 január 19-én a szarmatákat legyőző Theodosiust és itt van még február 24-én.¹⁶ Ha elfogadjuk Seeck merész emendációját,¹⁷ akkor április 5-én *Valeria* városkájában, *Triccanaban* van az ifjú császár. Úgy látszik, hogy a két uralkodó ekkor, pannóniai együttartózkodásuk alatt, sikeresen verte szét a barbárok szerte kóborló csoportjait;¹⁸ ekkor vezethette Theodosius vezére, *Maiorianus*, Aquincumból a hadműveleteket.¹⁹ E küzdelmek árán a két imperator aránylagos nyugalomban hagyhatta el Pannóniát, de újra nekizúdul a vihar, mikor az év végén²⁰ Theodosius súlyosan megbetegszik. A félelmes hadúr tehetetlenségét kihasználva, Pannóniára rontanak a keleti gótok²¹ *Alatheus* és *Saphrac* vezérlete alatt. *Vitalianus comes* nem tud ellenállást kifejteni,²² így újra maguknak a császároknak kell idejönni; újra

¹¹ V. ö. Rauschen, Jahrb. d. christl. Kirche stb. 18—19. l.

¹² Amm. XXXI., 10., 20.

¹³ Amm. XXXI., 16., 7.

¹⁴ Zos. IV., 24., 4. Pacati paneg. 11., 4.

¹⁵ Cod. Theod. VI., 30., 4. Datálásához v. ö. Seeck, Regesten, 86. l.

¹⁶ Cod. Theod. VI., 30., 1.

¹⁷ Regesten, 109. l., ad. Cod. Theod. XI., 36., 26.

¹⁸ Symm. I. 95., III. 18. Socrat. V. 6. Ehhez l. még Rauschen, Jahrb. d. christl. Kirche S. 37., Amm. 3. V. ö. még Mommsen, Chron. min. I., 243.

¹⁹ Sidon. Apoll. carm. V. v. 107. sgg. A költő jó családi hagyományból merít itt.

²⁰ E betegség vitatott datálásához v. ö. Seeck, Unterg. V., 484. l.

²¹ Zos. IV., 34., zavarosan. Jord. Get. 139—141., 142.

²² Zos. I. c., Amm. XXV., 10., 9. A városok közül tudjuk *Mursa* és *Stridon* elestét. V. ö. R. Egger, Jahreshefte d. öst. arch. Inst. Bd. XVIII. (1915), Beibl. 254.

Sirmium a főhadiszállás.²³ Döntő harc helyett azonban kedvező feltételekkel helyben letelepíti őket Gratianus,²⁴ úgyhogy csakhamar újra el is távozhat.²⁵ Thráciában és a vele szomszédos területeken csak 382 őszén sikerül Theodosiusnak hasonló békekötés árán nyugalmat teremtenie, amiből — összevéve az eddigiekkel — láthatjuk, hogy Pannónia sokkal rövidebb ideig sínyli és könnyebben ússza meg e véres esztendőket.

Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a gót mozgalom nem lép fel oly óriási tömegekkel, hogy ezek az átszántott nagy felületen mindent egy csapásra elsöpörhettek volna.²⁶ Viszont Pannóniát az első két évtizedben főleg csak a régi határmenti népek bolygatják, kiváltképen a szarmaták és quádok, akik emlékezetében még élénken kellett élni a Rómától kapott sok véres leckének és akikről a 390-es években azt mondja Ammianus, hogy *natio parum formidanda*. Ne feledjük azt sem, hogy Theodosius kemény katona, az utolsó császár, aki fegyverrel a kézben tudta megfélemlíteni és ügyes politikával lecsillapítani a dunai barbárokat; alatta mégis csak más volt a helyzet, mint közvetlen előtte két évig és holta után.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a földünkön élt előkelő birtokosok, akik *akadálytalanul és azonnal eltávoztak volna, ha a barbárok önkénye uralkodik itt*, nem hagyják el még pompás villáikat. A nagyszerű balácai épületek romjai között ugyan nem akadt Valens utáni pénz, de a 385 táján szervezett *Lugdunensis tertia* tartomány egyik első helytartója, *Valerius Dalmatius*, még valeriai villájába vonul vissza, mindössze egynapi járóföldre a Dunától, azt hiszem, hogy a 387—394. évek valamelyikében.²⁷ A betelepített keleti gótok

²³ Cod. Theod. VII., 22., 11. Philost. IX., 19. — Kronológia és egyéb források: Seeck, Unterg. V., 141. és 486. l.

²⁴ Jord., l. c.

²⁵ Október 14-én már Trierben van; v. ö. Cod. Theod. IV., 22., 2.

²⁶ Dellbrück, Gesch. d. Kriegskunst II., 289. l.

²⁷ A baranyamegyei „Idahof“-majorban találták azt a bronz-táblát, melyet a nevezett tartomány hálája jeléül küldött neki és amely villája egy termében állhatott. Mommsen publikálta ezt 1902-ben (Ges. Schr. II. 150—4. l.), aki kiemelte a verses felirat ausoniusi reminiscenciáit, melyek magukban véve is időhatározó értékűek. Ő figyelmeztet arra is, hogy *Lugd. III.* még nincs benne *Rufius Festus Breviarium*ban (Kr. u. 369), sőt nem volt még meg abban a provincia-jegyzékben sem, melyet Ammianus (XV. 11.) a galliai tartományok felsorolásához használt. Ellenben benne van a *Not. Dignitatumban*, szervesen beleillesztve. Ez eddigi eredményeink nyomán arra vall, hogy a 389—392-ben történt átírás alkalmával már négyfelé volt osztva a *Lugdunensis*. Úgyszintén megvan a *Lugd. III. Polemius Silvius* jegyzékében, minek folytán (Momm-

és egyéb töredékek helyhez kötése is sikerült tehát, amit másfelől a drávamenti *Jovia* egy püspökének sírfeliratával is igazolhatunk.²⁸ Megtudjuk ebből, hogy ez az Amantius a IV. század két utolsó évtizedén át²⁹ nemcsak a város lakóit vezérli hit dolgában, hanem az ott tanyázó barbár népet is megtéríti és tanácsaival jótékonyan befolyásolja két vezérüket. A pénzforgalom pedig eljut nemcsak a táborokba, hanem a polgári teleperekre is, bizonyítva a (közvetlenül megelőző időkhöz képest megroppant, de a közvetlenül következőkhöz mérve ideálisnak nevezhető) megülledett viszonyokat. Ezt illusztrálja még Ambrosius fontos értesítése is, hogy t. i. 383-ban bőven aratnak Pannóniában, úgyhogy a gabonából még exportálásra is jut.³⁰ Ugyanekkor *Nicomachus Flavianus praefectus praetorio* az illyricumi limes mentén — bizonyára sirmiumi székhelyén — tartózkodik,³¹ ami a közigazgatási szervezet működésére villant fel előttünk némi fény sugarat.

Talán már fel is vetette magában az olvasó a kérdést, hogy ha a drinápolyi csatára következő másfél évtizedben még egész dunai frontunkon van katonaság, miért nem hallunk semmit stratégiai szerepléséről? Két dolgot kell itt emlékezetünkbe vésni: az egyik, hogy a pannón csapatoknak roppant vérveszteséget kellett szenvedniök a 377—382. évek balkáni harcaiban, a másik az a roppant hanyatlás, amely egy évszázad óta egészen elzüllesztette a római hadiszervezetet és amely csak addig takaródzhatott a régi tekintély leplebe, míg a szokott lokális harcoknál nagyobb megpróbáltatás nem érte. Különösen állni kellett ennek a *limitanei* készakarattal elsilányított emberanyagára, amelyet nem frissítettek fel, mert a szükség a lovasságot tolta előtérbe és ha új alakulatokat szerveztek harcratermett barbárokból, azok

sen régebbi felfogását fogadva el, v. ö. Ges. Schr. V., 582. l.) már 386-ban állnia kellett. Ha tehát Mommsen a *Notitia Dign.* keletkezésének más időponthoz való kötése miatt az V. század elejére teszi feliratunkat, az nem indokolt és historiatilag sem vág a körülményekhez.

²⁸ CIL. V. 1623 = Bücheler, *Carm. epigr.* II. nr. 1350. Jelentőségét csak nemrég ismerte fel R. Egger, a jeles osztrák kutató (*Jahresh. d. öst. arch. Inst.* XXI—XXII. (1922), Beibl. 327—341.). Itt kapjuk a kor egyházi viszonyainak szép ecsetelését is és analógiákat a gót-római együttélésre.

²⁹ Egger fejtegetéseiből kitűnik, hogy Amantius 375 után került *Joviába*, mint az Ambrosius vezérelte orthodox reakció embere; valószínűleg már 379 előtt jött és 381-ben innen vesz részt az aquilai zsinaton. Sírfelirata szerint pedig 20 évig működik itt.

³⁰ Ambros. ep. 18., 21. = Migne L. 16., col. 1019. Idetartozik Symmachus-szal való vitatkozása; v. ö. Seeck, *M. G. a. a. VI.*, praef. 54. és 120. l.

³¹ *Symm. ep.* II. 17—19. V. ö. Seeck, l. c. praef. 120. l.

a *comitatenses* és *palatini* soraiba kerültek, az akkori stratégiai felfogáshoz híven, az égető kényszerűségnek megfelelően. Zosimosnál olvassuk, hogy Thráciában az orrát sem meri az erődökből kidugni a katonaság³² és Johannes Chrysostomos panasolja, hogy a barbárok inkább láncolva, mint harcolva élnek a római földön.³³

Ami erő maradt, azt teljesen lekötötte az önvédelem szüksége. A kisebb erődök közül már 379—80-ban eleshetett sok³⁴ és evvel még nem szakadt vége a megpróbáltatásoknak. Themistios XV. beszédéből tudjuk, hogy 381-ben a szarmaták még mindig nem nyugszanak meg, de pusztításaik még mindig Thracia felé irányulnak, mert Theodosiusnak gyűlik meg velük a baja.³⁵ További viselt dolgaik közül arról értesülünk, hogy 385-ben betörték Pannónián át, de legyőzik őket és az elfogottaknak gladiatorok ellen kell küzdeniök.³⁶ Majd 387-ben halljuk újra, hogy tavasszal barbárok dúlják Pannóniát³⁷ és II. Valentinianus menekülése a bitorló elől megakadályozza a segítséget. Theodosius hosszú itáliai tartózkodása csillapíthatja kalandvágyukat, de már 392 elején megint Itáliáig portyáznak, az ifjú császár jöttének hírére ijedten kiszolgáltatva foglyaikat.³⁸ 395 elején Stilicho veríszét a Duna jegén átjött hordákat,³⁹ ekkor már az öreg imperátor halálakor fékjüket vesztett gótok is együtt tartanak a többivel⁴⁰ és most mindinkább csak a kóborló népek kegyétől függ a magárahagyott Pannónia sorsa.

³² Zos. IV., 25.

³³ Az „Ad viduam iuniozem“ idevágó helyét egy barbár vezér nyilatkozatával igen gyakran citálják Tillemont és Gibbon óta. — Ugyanily tapasztalatokat szerzett Synesios Lybiában (ep. 104., 107. etc.), v. ö. Seeck, Unterg. V., 327. l. — 379 óta a katonaszökevények elleni törvények hosszú sora jelenik meg: Cod. Theod. VII., 18., 2. és kövv.

³⁴ L. id. művemben a pénzforgalmi repertorium 13., 14., 19. és kivált 17. sz. adatait.

³⁵ Én azt hiszem, hogy a duna-tiszaközi szarmaták is e pusztítók közé értendők; mindenesetre azonban a bizánci írók más törzseket is jelölnek e névvel. Így Olymp. frg. 27. (FHG. IV. 63., a 3 szobor legendája) a gótok és hunnok mellett említett szarmaták megfelelnek az egyebütt az alánok gyűjtőneve alá foglalt iráni törzseknek.

³⁶ Symm. rel. 47. = M. G. a. a. VI., 315. l.

³⁷ Zos. IV., 42., 5: τοσοῦτον δὲ ἰσχυεὶν ὁ Μάξιμος τὸν Δομνίνον παραγαγεῖν ὥστε καὶ μέρος ἦς εἶχε στρατιᾶς συμπαραπέμψαι, συνοίσειν εἰς ἐπικουρίαν τῷ βασιλεῖ κατὰ τῶν ἐπικειμένων τοῖς ὑπ' αὐτὸν Παιοσίν βαρβάρων.

³⁸ Ambros., de obitu Valent. c. 2., 4., 22. = Migne L. 16., col. 1427. sqq.

³⁹ Claud., Stil. III., 13.

⁴⁰ Claud., in Ruf. II., 36. sq.: „Goticis Europa catervis ludibrio praedaeque datur frondentis ad usque Dalmatiae fines.“ V. ö. még

Ez a másfél évtized olyanformán telik el tehát nálunk, mint ahogy a következő évszázadban a keleti birodalom dunai tartományainál sokszor tapasztalhatjuk: évről-évre jönnek rabolni turáni vagy germán rajok, mégis megvan váraiban a katonaság, a városokban a közigazgatási szervezet és a polgári lakosság. Csakhogy a kelet szívós törzséből újra meg újra kinőttek a levágott ágak: a Nyugaton pedig helyett az évezredes törzsek is ledült a csapások súlya alatt.

2. Az összeomlás okai.

Amióta befogadta az impérium a fejvesztetten menekülő nyugati gótokat és kisvártatva kirobban velük a keserves harc, ez időtől fogva öt nehéz esztendeig Thracia szenved elsősorban, meg a szomszédos földségek; hangoztattuk már többször is. De a következő években Theodosius erélye és ügyessége rendet teremt ott; 386-ban döntőleg megveri Promotus a keleti gótokat és továbbra is erélyesen küzdenek a be-betolakodó rablóhadak ellen. Évvel szemben a gyorsan hanyatló nyugaton képtelen cselekvésre a gyermek Valentinianus, — Theodosius meg messze van és Illyricum felszámítása után le is veszi kezét a dunai provinciákról. Közben kétszer, a Maximussal és Eugeniussal vívott háborúk éveiben jóformán senki jószága szerencsétlen földünk. 395-től pedig, mikor a gyerekesászárok helyett uralkodó miniszterek egymással veszekszenek, megpecsételve az Imperium Romanum kettészakadását, a dunai tartományok közül újra csak a régi kapcsolatukban megmaradt részek jártak rosszul; mert kevés dologban ütközik ki már ekkor oly nagyon az *Eoum* és *Hesperium regnum* közötti életerőkülömbőség, mint éppen ezek dolgában. *Illyricum orientale* partmenti erődrendszerét csak Attila céltudatosan romboló hadjáratai törik össze a 440-es években, de még ezek sem végérvényesen és már 449-ben Isten ostora is lemond arról, hogy ötnapi járóföld szélességben kopár semleges zóna terüljön el a Duna déli partján. Halála után nemsokára pedig a konstantinápolyi udvar már azt is megteheti, hogy a hunnokat kizárja még a folyamparti vásár-kereskedelemből is. Majd később jön Justinianus, aki áthatva a régi nagy császárok hatalmi vágyától, Belgrádtól kelet felé végigépíti a *limes*-t, akár csak nálunk kétszáz évvel azelőtt az első Valentinianus. És ha be is tör ott egy barbár sereg, — aminthogy sikerülni is kellett az áttörésnek egy nem is zárt, tartalékvonal nél-

fentebb 26. sqq.: „*Alii per terga ferocis Danuvii solidata ruunt expertaque remos frangunt stagna rotis.*“

küli őrláncolaton keresztül —, sokszor véres fejvel kellett visszalódnia a szembejövő mozgó sereg elől. A legrosszabb esetben pedig csak az történt, hogy nem verték vissza, de pusztításai mérgét nem a birodalom szívében, hanem a hadászati előterepnek felfogható határprovinciákban adta ki: a veszélyes áradatoknak megvolt a levezető csatornája.

Ha ezt összehasonlítjuk a gyorsan süllyedő Nyugat viszonyaival, szemünkbe ötlük e tényállás világtörténeti jelentősége. Mert ha nem Hispániában és Galliában, ha nem Itáliában és Afrikában folytak volna germán és turáni népek ellen az ötödik század harcai, de úgy, mint régen, csak a dunai vidékeket taposta volna itt is rommá a hadak láhdobogása, — másképen alakul a művelt világ históriája. Igaz, hogy Bizánc sorsában energiatöbbletén kívül még két rendkívül szerencsés tényező is érezteti hatását. Az egyik, — amit Bury emelt ki nemrég —, hogy éppen a legkritikusabb időkben békében hagyták a perzsák, a másik, — melyet nem méltattak eddig elég figyelemre —, szerencsés fekvése, mely megvédte őt a Belső-Ázsiából jövő népmozgalmak elől. Ezek t. i. kelet felől nem sujthatták, mert lökéseiket felfogta az erős perzsa birodalom, északról a Kaukázus sziklabástyái és a Fekete-tenger hosszú medencéje akadályozták meg a felé való közeledést; egészen a Dunáig kellett elérkezniök, hogy megtámadhassák. Itt azonban oly kedvező módon helyezkedett el, hogy ha törzsterületei felé törekedtek a gyors lovasok hordái, szűk földszoros lehetett egyedüli útjuk, melyet hermetice lezárt Bizánc „hosszú fala”.⁴¹ Nem csoda tehát, hogy az „új Róma” könnyebben védekezik, mint a régi, mely a Duna és Rajna vonalán végtelen sok pontról volt támadható, védekeznie pedig ily óriás vonalon *egyidejűleg mindenütt*, s főleg távoltartania belterületeitől a folytonos lökéseket, lehetetlen. Feléje irányul tehát a helyükből kitaszít-

⁴¹ Bury, *Hist. of the Later Roman Emp.* (1923) I., 308. és köv. II. tárgyalja a római birodalom összeomlásáról szóló modern véleményeket. Mindjárt az elején megjegyzi, hogy „depopulation, the Christian religion, the fiscal system have all been assigned as causes of the Empire's decline in strength. If these or any of them were responsible for its dismemberment by the barbarians in the West, it may be asked how it was that in the East, where the same causes operated, the Empire survived much longer intact and united“. E *belső* okok döntő voltát aztán részletesebben is cáfolja; de nyugodtan mondhatjuk, hogy a hadsereg germanizálódása sem történt Keleten és Nyugaton oly különböző mértékben, hogy egyiket életre, a másikat halálra predestinálta volna. Ugyanily elbírálás alá kell vonnunk a bekövetkezett véletlen sorscsapásokat is, ezek is mindkettő terhére esvén. Ellenben az általunk kiemelt historikogeográfiai ok oly hatalmas külső hatóerőt tár elénk, mely az egyiknél kicsi, a másikkal döntő érvényű.

tott vagy rablóvágyainak nekiszabadított törzsek útja; és Nyugat kapuja, melyen hosszú századokig egymásután kopogtattak a népek, Pannónia volt: neki kellett tehát először elvérzenie. Hazánk szerencsétlen földje volt a levezető csatorna; a szomszéd Noricumban még vagy ötven esztendeig vegetálhatott közigazgatás és katonaság,⁴² ameddig a „Hinterland“ lélegzett mögötte, mert ez már nem esett a népmozgalom útjába.

Valami sorsdöntő változásnak kellett tehát beállnia, mely megpecsételte Pannónia sorsát és elválasztotta a szomszéd tartományétól; annál is inkább, mert az első évtizedben még egyformán mögöttük állott Itáliában Stilicho,⁴³ akinek kezétől még félték a barbárok. E sorsfordulat a hunnok súlypontjának áthelyezkedése a Duna középső folyásához és ezért, ha főbb vonásaiban jól látták is ennek menetét az újabb kutatók, követnünk kell, hogy miként és mikor történt ez?

Marcellinus comes krónikájában azt jegyzi meg a Kr. u. 427. évhöz, hogy a hunnok már ötven esztendeje vannak ekkor Pannónia birtokában. Már Wietersheim és Salamon Ferenc⁴⁴ látták, hogy ez tévedés. Viszont Marcellinus illyricumi ember volt és jól ismerte, meg különös gonddal is kíséerte⁴⁵ az itteni eseményeket, vajjon honnan származhat nála ilyen tévedés? Már az előbbieken⁴⁶ kifejtettük azon belső okokat, melyek miatt az egykorúak a drinápolyi csatában elődölt háborútól számították a dunai tartományok elmerülését a barbár áradatban. Kétségtelenül e számítás az alapja, ha 427-ben ötven éves birtoklásról hallunk, de még az is kellett hozzá, hogy elfeledve a Pannóniát 380 és 400 közt tényleg pusztító germán és iráni törzseket, a későbbi birtokost vélték *eleitől* urának, a későbbi állapotot ruházzák az előző évtizedekre. Nem Marcellinus hibája ez, mert már a kortársak is összezavarták Pannónia ellenségeit, amire álljon egy példa. Claudius Claudianus 402-ben úgy emeli ki Stilicho pollentiai győzelme jelentőségét, hogy a nyugati gótok thraciai

⁴² L. alább.

⁴³ Stilicho volt ez, kit talán Freeman ítél meg legnyugodtabban (Western Europe in the fifth cent. 17. l.): „Ten years or more in Britain and of the German frontier seems to show that the successes of Stilicho in the first years of the two brothers, however they may have been triched out by the poet's fancy, were real successes, which did their work for a season.“

⁴⁴ Wietersheim-Dahn, II., 382. l., 7. jegyzet. — Salamon F., „Századok“ 1882, 237—9. l.

⁴⁵ V. ö. még ehhez alább.

⁴⁶ Unterg. d. Römerherrschaft I., 4—5. l., 21. sz. jegyzet.

(377—82) és görögországi (395—97) pusztításait⁴⁷ harminc-éves átokká növeszti, mondván:⁴⁸

*Unoque die Romana rependit
Quidquid ter denis acies amisimus annis.*

Néhány hónappal utána⁴⁹ Prudentius⁵⁰ ugyanezen eseményre nézve a következőképen formálja át e sorokat:

*Illic ter denis gens exitiabilis annis
Pannoniae poenas tandem deleta pendit.*

Tudva, hogy a nyugati gótoknak addig legfeljebb 401-ben jutott valami e szerepből, csodálkozhatunk Prudentius tájékoztatlanságán. De sokkal érthetőbb ennél a száz évvel későbbi krónikás botlása, mely egyszerű *vaticinatio ex eventu*. Nézzük már most a valódi tényállást.

Kétségtelen, hogy a hunnok a gót népek kitaszítása után a Fekete-tenger északi részén ütötték fel sátorfájukat.⁵¹ Senkitől sem kellett tartaniuk és így velük is az történt, ami 500 év múlva a mai honába ért magyarsággal: a központi hatalom szétesett és megkezdődött a kalandozások kora. Már igen sok kisebb-nagyobb horda vesz részt 377-től fogva⁵² a gótok balkáni harcaiban, de nem telepedtek be a germánokkal, mert egyhelyben maradni megkötvé nem lehetett kedvük; csak az előlük menekülő alánok töredékéről tudjuk, hogy Alatheus és Saphrac gótjaival együtt ezek is Pannóniában ültek meg 380-ban.⁵³ Ellenben vígan portyáztak a gótok lecsendesítése

⁴⁷ Claud. bell. Poll. v. 166—193.

⁴⁸ U. o., v. 633—4.

⁴⁹ Birt. M. G. a. a. X., praef. 57. l.

⁵⁰ Contra Symm. II., v. 714—5.

⁵¹ Utoljára erről: Kretschmer, R. E. VIII., 2601.

⁵² Amm. XXXI., 8., 4.; 11., 6.; 16., 3. — Victor, Epit. 48., 5. — Oros, VII., 34., 5. — Cons. Const., ad a. 379. (M. G. a. a. IX., 243.)
⁵³ V. ö. R. Egger, Hefte d. öst. arch. Inst. XXI—XXII. (1922), Beibl., 336. — Azt, hogy e csoport későbbi vezére a 409-ben Alarich után Itáliába távozó Athaulf, nem hihetem. Nemcsak az vall Athaulf nyugati gót létére, hogy Alarich feleségének fivére és utána a nyugati gótok királya, hanem Sarus-szal való ellenségeskedése is (v. ö. Zos. VI., 13. stb.). Mert Sarus legalább 406 óta állandóan Itáliában van és ezért viszályuknak régebbi időből valónak kell származnia, amikor még mindketten a nyugati gótok közt éltek. (Sarus fivérének trónrajutása Athaulf után arra vall, hogy ez dinasztikus viszály volt.) Athaulf egyszerűen hátvédje volt 408—9-ben Alarichnak; az Olymp. frg. 26. célzást pedig Pallmann Gesch. d. Völkerw. I., 261. l. értelmezése kikapcsolja. — Néha Lat. Pacatus panegyricusából (c. 32.) akarják bizonyítani a hunnoknak 380 óta Pannóniában való tartózkodását, ami téves, mert itt a határon kívül toborzott népekről van szó (*ut et limiti manus suspecta dece-*

után is, többször betörve a keleti birodalom dunai tartományaiba, közös vállalkozásban germán szomszédaikkal.⁵⁴ E kalandozások során igen hamar eljutnak a távol nyugat felé is: már Gratianus halála után nemsokára Gallia felé törnek⁵⁵ és ugyanekkor arról is értesülünk, hogy a nyugati császár zsoldjába fogadja őket, garázdálkodó germánok ellen. De már valamivel előbb Gratianus kedvenc testőrei alánok voltak,⁵⁶ majd Theodosius seregeiben Magnus Maximus és Eugenius ellen igen sok a hunn; tehát a római birodalom felé csábította őket a préda, akár mellette, akár ellene jöttek harcolni. Stilicho udvari költője 395-ben⁵⁷ még azt mondja, hogy Scythia legutolsó végén, a Tanaison túl lakó nép a hunn; de kétségtelen, hogy e végnélküli barangolások alatt lassan kétfelé húzódtott a hús évvel azelőtt még egységes, hunnak hívott tömeg. A távol keleten maradó rész Theodosius halálakor a Kaukázus kapuin át egész Szíriáig hatolva⁵⁸ ad keserves életjelt magáról és 412—13 körül, mikor Olympiodoros követségbe megy hozzájuk,⁵⁹ fő-fő királyuk, Charaton, még a Fekete-tenger északi oldalán székel valahol. A nyugatra húzódtott törzsekről meg tudjuk, hogy 400-ban már erős pozíciót foglalnak el a Dunánál. Ez év végén⁶⁰ vezérük Uldin már nem tűr az alsó Dunától északra más fegyveres erőtt⁶¹ és ezért teszi tönkre a menekülő Gainast. Ugyanekkor szövetségre lép a keleti császárral (Zos. I. c.), ami azt jelenti, hogy ezentúl évi adót húz tőle.⁶² Azt hiszem, hogy már ő választhatta Margum városával szemben a Duna partján székhelyét, ahol később is mindig fő érintkező- és vásárhelyük van Bizánccal és ahol a 440-es évek elején már királyi sírok bizonyítják

deret et militi auxiliator accederet), akik azelőtt Pannóniában törtek, akkor meg (388) engedelmes katonák. (Hasonló párhuzam, melynek mintájára ez készülhetett: Inc. paneg. Constantio Caes. dictus IX., ed. Baehrens, 138. l.; ugyancsak ilyen Claud. de cons. Stil. I., 162. sqq.)

⁵⁴ P. o. Zos. IV., 34. (Athanarich halála után); Claud. in Ruf. I., 310. sqq. (391-ben); Philostorg. XI., 8.; Sozom. VIII., 25., 1.; Claud. in Ruf. II., 26. (395-ben).

⁵⁵ Ambros. ep. 24. = Migne L. 16., col. 1080. sq.

⁵⁶ Zos. IV., 35., 2. — Victor, Epit. 47., 6.

⁵⁷ Claud. in Ruf. I., 323. sqq.

⁵⁸ Hieron. ep. 78., 8. = Migne L. 22., 695—6.; Claud. in Eutr. II., 569. sqq.; Sozom. VIII., 1. etc.

⁵⁹ Olymp. frg. 18. = FHG. IV., 61. l.

⁶⁰ V. ö. M. G. a. a. XI., 66. l. = Marc. chron. és Cons. Const. sz. 401 jan. 3-án és Cpolisba Gainas feje.

⁶¹ Zos. V., 22. Uldinról: Οὐκ ἀσφαλές ἡγήσασμενος εἶναι βαρβάρῳ στρατόπεδον οἰκείον ἔχοντι συγχωρῆσαι πέραν τοῦ Ἰστροῦ τὴν οἰκῆσιν ἔχειν κτλ.

⁶² Wietersheim-Dahn, II., 218. l. sz. már I. Theodosius fizet nekik adót, de ezt nem tudnám indokolni.

legalább egy nemzedéken át való ottlétüket.⁶³ De ha itt, a történelmi Magyarország déli határának centrumában az uralkodó tanyázott a vezértörzsszel, természetesen nyugatabbra kell keresnünk a szélső szárnyat, a szomszéd középső Dunánál. És evvel odaérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol már Pannóniát is érnie kellett az egyre nyugatabbra húzódó turáni jövevények nyomásának. Hogy mikor alakul ki az új statusquo, azt azok a nagy népmozgalmak mutatják, meg tisztán,⁶⁴ melyek 400 körül indulnak meg és véres küzdelmek után⁶⁵ a Radagaisus hadjárata néven ismert hatalmas népvándorlásban kulminálnak, amely 405-ben lepte el szerencsétlen Pannóniánkat.⁶⁶ Nem más ez, mint a hunnok elől menekülő, vagy uralmuk alatt maradni nem akaró gót és egyéb népek elrohánása; bizonyos tekintetben ismétlődése a 375—78. évek eseményeinek. Rettenetes saskajárás lehetett ez, ha nem is lépett fel oly tömegekkel, mint forrásaink beszélik. És nagy bajoknak kellett lennie ekkor keleti Magyarországon, mert a vandálok is felkerekednek ekkor,⁶⁷ még pedig a bekövetkezett események ujjszatása szerint súlyos veszély által üzetve. Mert mikor Radagaisust 406 nyárutóján megverí és serege zömével elfogja Stilicho, a vele vagy utána tóduló népek *nem jönnek vissza a Duna völgyébe*, régi helyükre, hanem Galliának zúdulnak. Az év utolsó napján átlépik a Rajnát az alánokkal együtt, majd Pannónia régi szomszédai, a quádok, szarmaták, gepidák bandái bukkannak fel Galliában, velük együtt Pannónia földhöz kötött félbarbár földművelői,⁶⁸ a

⁶³ Prisc. frg. 2. (FHG. IV. 72. l. = Exc. leg. de Boor I., 575. l.) a margumi püspök sírablásáról. V. ö. még frg. 1. (FHG. IV. 12. l. = de Boor. I. 122. l.)

⁶⁴ Ezt a folyamatot legtisztábban J. Marquart ismerte fel időbelileg is. Osteurop. u. ostasiat. Streifzüge (1903) 372. l., de már előbb is pedzették. Így p. o. Pallmann, Gesch. d. Völkerw. I., 7. l., 227. l. Wietersheim-Dahn II., 133—4. l. (hiába tiltakozik Wietersheim véleménye ellen Dahn a jegyzetben) és 157. l. Guldenpenning, Gesch. d. oström. Reiches, 328—9. l. L. Schmidt, Gesch. d. d. Stämme I. (1910), 124. l. stb. Sőt már Gibbon (ed. Bury, III., 262. l.) is látta, hogy a hunnok a mozgatók itt, bár az események összefüggését összekeveri belsőázsiai dolgokkal.

⁶⁵ Ezekre céloz Oros, VII., 37., 3. V. ö. Marquart, l. c.

⁶⁶ Részletesen nem kell tárgyalnunk; utalunk Seeck kitűnő előadására. Unterg., V., 375. és 387. sk. ll. (ahol a források is idézvek).

⁶⁷ L. Schmidt, Gesch. d. Wandalen, 15. és köv. l. kimutatta, hogy ezek nem Pannóniában laktak. L. még alább. L. még ezen eseményekhez Bury a Gibbon-kiadásában, III^a, 500. l. (app. 18.).

⁶⁸ Hieron. ep. 123., 16 = Migne. L. 22, 1087 col. A *hostes Pannonii* alatt csakis ezek érthetők.

városlakók pedig tömegesen menekülnek Itáliába,⁶⁹ ahol kedves polgártársaik összefogdozva rabszolgának adogatták el őket. Az elűzött népek után pedig maguk a hunnok is a Dunántúl földjére lépnek, amint további fejtegetéseink során fogjuk látni.

3. A pannóniai tartományok szervezetének szétbomlása.

Miután láttuk azon hatóerőket, melyek súlya alatt végérvényesen összetört a pannóniai *limes* és meghatároztuk azt is, hogy mikor jutottak ezek érvényre, nézzük hatásuk eredményét is.

Az fog itt először feltűnni, hogy, ha nem is menthette meg a magával tehetetlen Itália a veszendő pannóniai területeket, mégsem dobta oda őket egyszerre, hanem reményei fogytával egyenkint, fontosságuk sorrendjében vált meg tőlük. A Dráva-Száva köze már Augustus korában lett rómaivá és csakhamar felvirágozik a későbbi Pannónia nyugati széle is; de majd száz esztendő telik el addig, amíg a Dunántúl a maga egészében hasonló sorsra jut. Nem meglepő, hogy elpusztulásuk sorrendjébe éppen megfordított volt.⁷⁰ Ha a pénzforgalom elhalását kísérjük figyelemmel, a legkevesebb darab *Valeria* (az Aquincum-Brigetio közti szélességben a Drávaig nyúló földszáv) területén fordul elő már 379 és 395 közt; sűrűbb és néha későbbre is kisugárzik a nyugati Dunántúl (*Pannonia prima*) pénzforgalma ezen években; legtovább tart és legintenzívebb Horvát-Szlavónia földjén. Ez a három lépcsőfok jut érvényre a hadsereg és polgári kormányzat, sőt a városi lakosság megsemmisülésében is: így követelte a romboló erők és a földrajzi fekvés kölcsönhatása, életképességük foka, de egyúttal Róma érdeke is.

Valeria balsorsa tisztán áll előttünk a *Notitia dignitatum*-ban, melynek utolsó bejegyzései idején (425—30 közt) már nem számították a római tartományok közé. Annak ellenére, hogy a *dux Valeriae* fejezetét (occ. XXXIII.) és egy pénzügyi tisztviselőjét (occ. XI. l.) benne hagyták e sematizmusban, a provinciák katalógusából már ki van törölve. Törlése pedig céltudatos volt és nem íráshiiba az okozója: „Wenn geändert werden soll — figyelmeztet Mommsen⁷¹ —, muss nicht bloss in

⁶⁹ Cod. Theod. X., 10., 25. (408. dec. 10). Kétségtelen, hogy nem Alarich második hadjáratáról van szó ebben, hanem a megelőző barbár támadás óta megrögzött visszaélésekről. És természetesen főleg Pannoniát képviselték a szóban forgó „Illyriciani“.

⁷⁰ Pallmann, *Gesch. d. Völkerw.* II., 392. l. Noricumról mutatja ki, hogy pusztulásának menete fordítottja volt meghódításának.

⁷¹ *Ges. Schriften* VII., 664. l.

c. II. *Valeria* ergänzt und *septem* statt *sex* gesetzt werden, sondern ebenso in dem Verzeichniss der *praesides* c. I. *triginta duo* statt XXXI, *quinque* statt *quattuor* gesetzt werden, was unmöglich angeht.“ E kihagyás pedig nagyobb dolog, mint amilyenek talán első pillantásra látszik, mert amíg a birodalom fenttartotta jogigényét egy tartományra, addig azt feltétlenül meglévőnek könyvelte el; sőt Hierokles jegyzékében éppen egy pannóniai résztartományról fogjuk megállapíthatni, hogy a jogigény leszegzésére még akkor is számbaveszik, mikor tényleg egy idegen hatalom tartja birtokában. *Valeria* elmaradásának oka tehát nem lehet más, mint szerződészerű átadása.⁷² Az előbbiekből meg világos, hogy akinek átadták, az csak a hunn lehetett. Vajjon mikor következhetett ez be? Először az anarchia kezdetét nézzük, utána az utolsó életjeleket.

Mindkettőre nézve Theodosius halálától kell kiindulnunk. Megfigyeltük,⁷³ hogy oly intézkedés, mely a nyugati birodalomban 398-ban már általános érvényű, hozzánk nem jut el; tehát ekkor már nincs meg a központi vezetőséggel való összeköttetés.⁷⁴ Ugyanezt mutatta (habár nem ily pontos évszámmal) az a tény, hogy a *laterculum minus* listájából átvezetett cohorsok neveit a Drávától északra már nem jegyzi be a *primicerius notariorum*. Sok csapat már csak papíron szerepel a Notitiában; ilyen a *Taurunenses* és *Antianenses*⁷⁵ (mindkettő *pseudocomitatensis* rangú), melyekről már nem tud számot adni a *distributio numerorum*. Ezek bizonyára régi helyükön pusztulhattak vagy sorvadhattak el, míg másokat fontosabb őrhelyekre telepítettek át. Így, ha a jelek nem csalnak, valószínűleg 397-ben került el tőlünk a következő három alakulat:

1. A rangsorolásuk szerint *pseudocomitatensis*nek látszó *Acincenses* a *magister militum Galliarum* hatáskörében szerepel (occ. VII., 101.). Ha a *magister peditum* csapatai közt nem találjuk (occ. V.), annak az az oka, hogy a *dux Mogontiacensis* közvetlen parancsnoksága alá helyezték (az occ. XLI. fejezet utolsó helyére): *praefectus militum Acincensium, Antonnaco*.

⁷² Így már Seeck, *Hermes* XI., 72. és 81. l.

⁷³ Unterg. d. Römerherrschaft in Pann. I., 91. l.

⁷⁴ Ugyanezen évben Claudianus (De bello Gildon. 452. sqq) e szavakat adja az Afrikába induló katonák szájába: *Nam quae iam regio restat, si dedita Mauris regibus, Illyricis accesserit Africa damnis?* És alább így szólítja őket (461—2): *Tot mihi debetis populos, tot rura, tot urbes amissas: uno Lybiam defendite bello.* Lehet azonban, hogy itt nem a pannóniai részek elveszése, hanem Illyricum keleti részének átsatolása értendő, amit talán még jobban fájaltak Itáliában.

⁷⁵ Occ. V. 111 = 161. és 112 = 162.

2. Ugyancsak *pseudocomitatensis* volt a *Cornacenses* csapata, melyet szintén a galliai *magister equitum* alá rendelt haderők közt találunk (occ. V., 272 = VII., 102.).

3. Eredetileg ugyanilyen rangú lehetett régente a *Lanciarü Sabarienses*, mely azonban a hadrendben a *comitatensis* légiók közé van beillesztve (occ. VII., 82.), sőt a *magister peditum* erőinek lajstromából kitűnik, hogy még tovább is emelkedett, *legio palatiná*vá lépve elő (occ. V., 9 = 152.).

Ezen áthelyezések idejét hitem szerint meghatározza a következő mérlegelés. Az ősi garnizonjuk nevét viselő csapatok a Notitiában szabály szerint ott is állomásoznak a névadó erődben v. városban, amint ezt vagy félszáz esetben ellenőrizhetjük (nem szólva néhány olyanról, mely volt állomása szomszédságában lehető meg); a kevésszámú kivételt rendkívüli intézkedésekre kell tehát visszavezetnünk. Ez utóbbiak között van olyan csoport, melynek helyváltoztatása feltétlenül 389 előtti,⁷⁶ de a veszélyeztetett szarmata-rontról I. Valentinus (aki féltő gonddal őrizte ezt), vagy előtte nem vonhattak el erőket.⁷⁷ Annál is inkább, mert ha szükség is lett volna ilyen dologra, feltétlenül a nyugodtabb és biztosabb szomszédos nyugatabbi Dunamentét gyengítették volna; már pedig a *Lanciarü Lauriacenses* (occ. V., 259 = VII., 58.) és a *Lanciarü Comaginenses* (occ. V. 260 = VII. 59.) a közvetlen közelben, még mindig régi helyükön állanak. — Ha pedig a következő időket, a gót invázió évtizedeit vizsgáljuk, mindössze két oly alkalmat fogunk találni, amikor elmehettek tőlünk e csapattek. Mert:

377—82 közt Galliából hoznak ide csapatokat s nem fordítva.

383—388 közt és 392—394 közt Maximus és Eugenius trónbitorlásai miatt Galia el van vágva tőlünk. Így Theodosius uralmára csak egy lehetőség esik: a 389—391 közt években.

398-ban a galliai csapatok Afrikába mennek Gildo ellen.⁷⁸ Lehetséges volna közvetlen ez előtt az áthelyezés; utána azonban nem.

401-ben a rajnai katonák újra Itáliában vannak, Alarich ellen küzdeni⁷⁹ és ha vissza is küldik őket a hadjárat befejezte után.⁸⁰

⁷⁶ Együvé kell vennünk 3 galliai csapat esetét, amelyek legkésőbb Theodosius alatt kerülhettek keletre, ezek: *Equites cataphractarii Biturigenses*, *Ambianenses*, *Albigenses* (or. V., 34.; VI., 36.; VIII., 29.). — Abból az időből, mikor Illyricum még együvé tartozott, szintén találunk áthelyezést: egy valeriai gyalogosztály MoesiaI-ban található (or. XLI., 36.); egy moesia-primai pedig Valeriában (occ. XXXIII., 45.).

⁷⁷ Más elbírálás alá esik persze a *legio X. gemina* és *XIV. gem.* különítményeinek *comitatensis* rangban való szereplése a Keleten. (Or. VII., 7 = 42. és VIII., 7 = 39.) Ezekhez analógia a *leg. V., Macedonica* és *XIII. gemina* hasonló megosztása a frontvédő csapatok és a mozgósereg közt.

⁷⁸ Claudian., De cons. Stil. I. 316. sqq.; 350. De bell. Gildon. 431.

⁷⁹ Claud., bell. Poll. 419—429.

⁸⁰ V. ö. Bury, History of the L. R. E. (1923) I., 169. 1.

405—6-ban Radagaisus hordái ellen újra odaszólják őket; 406 végén a Rajna teljesen védtelen. Mainzot feldőlják a barbárok és 407 nyarán már Constantinus tyrannus az úr. Annak pedig semmi nyoma, hogy ez év elején segített volna Stilicho, ezután meg már többé nem lehet. Mert 411-ben, mikor a későbbi császár, (III.) Constantius jön a bitorló ellen, a burgundok már valószínűleg elfoglalták a *dux Mogontiacensis* székhelyét és egész területét,⁸¹ megalakítva az első burgund királyságot (legkésőbb 412-ben), amikor tehát többé nem hozhattak Antonnacumba csapatokat.

Úgy látszik ezek szerint, hogy csak 389—91-ben, vagy 395—98 közt vezényelhettek el e pannóniai egységeket, — biztosan egyszerre. 389—91 közt Theodosius éppen rendezte a Nyugat viszonyait és a rajnai limesnek szűksége is volt erősítésre, mert a frankok Magnus Maximus távolléte alatt nagy károkat okoztak betörésükkel.⁸² Pannóniában pedig épp ekkor szakad meg a sisciai pénzverde működése, mutatva, hogy a róla való gondoskodás csorbát szenved. Mégis, Theodosius szemében a dunai limes éppoly fontos volt még, mint a rajnai és nem kockáztathatta, hogy annak nyugati részét meggyöngítve, egyúttal szabad bejárást engedjen innenfelől *Moesia*- és *Dacia*-ba. — Valószínűbb a második eset. 396-ban vagy 397 elején (közvetlenül Alarich elleni expedíciója előtt)⁸³ Stilicho beutazta az egész rajnai arevonalat. Ez alkalommal a partmenti germán törzsek fejedelmeivel megújította a szövetségi kapcsolatokat, de főcélja volt „durch... Zuzug die ungenügende Heermacht zu verstärken“,⁸⁴ hogy felfrissítse a két tyrannus alatt elgyöngült erőket.⁸⁵ Igaz, hogy igen rövid idő alatt és egyedül⁸⁶ tette meg útját, de éppen megelőzőleg kellett visszatérni a már Eugeniussal eltávozott és 395-ben Alarich ellen is felhasznált galliai légióknak,⁸⁷ ezek felett kellett tehát személt tartani, pótolni hézagaikat. Sőt valószínűleg éppen ekkor szervezte meg a *dux Mogontiacensis* állását is,⁸⁸ amire kb. ez volt a legkorábbi alkalom.⁸⁹ Clau-

⁸¹ L. Schmidt, *Gesch. d. d. Stämme I.*, 370—1. l. sz. rögtön letelepednek; valószínűbb, hogy csak miután telirabolják, kikalandozzák magukat. V. ö. *Chron. min. I.*, 467. l., 1250. Ehhez: Seeck, *Unterg. VI.*, 51. l.; Freeman, *Western Europe in the fifth cent.*, 176. l.; M. Ihm, *R. E. III.*, 1064 col.; Bury, *Hist. of the L. R. E.* (1923) I., 200. l., stb.

⁸² Greg. Tur. II. 9. (A Marcomeres és Sunno-féle hadjárat.)

⁸³ A datáláshoz v. ö. Seeck, *Unterg. V.*, 552. l., aki figyelmeztet ott Claudianus pontatlanságára. (V. ö. még in *Eutrop. I.*, 377. sqq.) Legexaktabb a költő *De IV. cons. Hon. V.*, 459—60.: *Post otia Gallii limitis hortaris Graias fulcire ruinas.*

⁸⁴ Mommsen, *Ges. Schr. IV.*, 522. l.

⁸⁵ Claudianus (*De cons. Stil. I.*, V. 316. sq.) így énekel róluk a 398-as eseményekkel kapcsolatban: (*Unde*)... *senioque iterum vernante resumpsit Gallia bis fractas Alpino vulnere vires?*

⁸⁶ *De Cons. Stil. I.*, 197.; *De cons. Hon. 441.*: *nullaque latus stipante caterva.*

⁸⁷ Claud., *In. Ruf. II.*, 110. sqq.

⁸⁸ Bury, *Hist. of the L. R. E.* (1923) I., 118. l.

⁸⁹ Seeck, *R. E. IV.*, 639. col., nr. 7. a teljesen hasonló *comes Argentoratensis*ről: „wahrscheinlich ein militärisches Amt, das

dianus annyiszor zengi ezen utazás fontos és békehozó voltát és az események (407-ig) tényleg igazolják is jelentőségét; nyugodtan feltételezhetjük tehát, hogy pannóniai légióink Galliába való távozása e reorganizáció keretében történt.

De nemcsak a Rajna vidékére, hanem Itáliába is telepítettek Pannóniából a mozgó sereghez tartozó csapatokat, bizonyára a 400 körüli néhány esztendőben.

Erre a következő összefüggés világít rá. 374-ben, miután a szármataék Sirmiumig kalandoznak, majd Valeria belsejébe törnek, a tábori sereg két ezrede száll velük szembe, akiket Ammianus (XXIX., 6., 13.) *Pannonica et Moesiaca* néven említ. Természetes, hogy mint első segílyt nyújtók, csakis a közvetlen közelből jöhetnek ezek, magából Pannonia belsejéből. (Amm. l. c. 15. sz. Moesiában is baj van, tehát onnan nem!) Már most a Notitiában ezek csakis két csapattal azonosíthatók, melyek állandóan egymás mellett soroltatnak fel és jelzőjük, rangjuk azonos:⁹⁰

1. *Pannoniciani seniores* (legio palatina in Italia. Occ. V., 6 = 149 = VII., 7).
2. *Moesiaci seniores* (legio pal. in Ital. Occ. V., 7 = 150 = VII., 8).

(A fenti datálást hasonló indokok támogatják, mint a fent megtárgyalt esetben: biztos itt h. 374 után, igen valószínű, hogy 395 után történt.)

Tehát az írott források is (úgy, mint az emlékszerű kútfők az első részben) rohamos dezorganizációt mutatnak annak a nagy imperátornak halála után, aki utolsónak tartotta egy kézben a roppant birodalom kormánykerekét. Általános fejletlenség áll be ekkor és nem meglepő, hogy Alarich 401-ben minden ellenállás nélkül sétál be Itáliába (Jord. Get. 147.) és az sem, hogy mikor Stilicho összevonja ellene az északi határvidékek erőit, a legközelebb fekvő Pannónia nevét hiába keressük Claudianus seregszámlájában.⁹¹

Mégis, másfelől biztos jeleink vannak a közvetlenül 400 körüli néhány esztendőből arra nézve, hogy a pannóniai Dunafrontot még nem engedték át a barbároknak és még nem akar-

erst entstanden ist, als die Rheingrenze schon in den Händen der Barbaren war und nur noch in einzelnen festen Städten, wie Strassburg, sich die röm. Macht behauptete.“ — V. ö. Grosse, Röm. Militärgesch. 169. l., ahol figyelmeztet rá, hogy a rajnai flotta már nem existál a *dux Mogont.* fejezetében, tehát: „wir haben also in dem Mainzer Dux... einen Befehlshaber aus der letzten Zeit der röm. Herrschaft vor uns.“

⁹⁰ Éppen ezen összetartozás miatt nem vélem azonosíthatónak a 374-ben Pannóniában harcolt légióval a Not. Or. VIII., 16 = 48. legio comitatensis Thraciában (Pannoniciani iuniores).

⁹¹ Claud., Bell. Poll. 404. sqq. — Birt, M. G. a. a. X. praef. 50. l. hasztalanul igyekszik a pannóniai sereg hiányát más rendeltetés-sel megmagyarázni.

ják egészen sorsára hagyni. Ha tényleg az Ambrosius által megtérített Fritigil királyné népe az a *gens Marcomannorum*, amely egy tribunus alatt a segédsapatokat pótolja *Pannonia I.* frontján,⁹² akkor ez 396-ban jöhetett ide és ezzel a legkésőbbi időhöz köthető gyarapodásunk a Notitia jegyzékében. Ezután Stilicho udvari poétájának fellengős, de becses helyei segíthetnek tovább. Így 398-ban Claudianus e szavakat adja Honorius szájába:⁹³ *Hoc mihi dulcius quam flavos deciens vincere Sarmatas*. Tehát még egyáltalában nem adták fel a reményt Valeria e régi háborgatóinak megfélemezésére. 399-ben azt mondja, hogy a primicerius notariorum (akihez intézi szavait) a *ripa Sarmatica* (= *Valeria*) csapatait is számon tartja;⁹⁴ ha nem is lehet ezt szóról-szóra venni, annyi mindenesetre bizonyos a jólétesült udvaronc szavaiból, hogy a tartományok sorából való törlés még nem történhetett meg. Ugyanennyit szabad következtetnünk abból is, hogy a költő mecenása konzulátusát zengve, a következő évben *pacator Histri*nek meri őt nevezni.⁹⁵ Sőt ugyanekkor Stilicho békeművét dicsőítve azt hirdeti, hogy most már az eddigi bajok is megszűnnek itt: annyira nem mehet a hízélgésben, hogy egy teljesen sorsára hagyott területről így szólhasson. Mesterien szép versei ezek, megérdemlik, hogy egy pillantásra megállva mellettük, bemutatassuk őket a helyzet jellemzésére:⁹⁶

„..... *hinc obsidione solutus*
Pannonius poterque Savi, quod clausa tot annis
Oppida laxatis ausus iam pandere portis
Rursum cote novat nigras rubigine falces
Exesosque situ cogit splendere ligones
Agnoscitque casas et collibus oscula notis
Figit et impresso glaebis non credit aratro,
Exsectis, inculta dabant quas saecula, silvis
Restituit terras et opacum vitibus Histrum

⁹² Paulini vita Ambros. c. 36 = Migne L. 14., col. 28. sqq. V. ö. Strakosch-Grassmann, *Gesch. d. Deutschen i. Österr.-Ungarn. I.*, 141. és köv. ll.; L. Schmidt, *Gesch. d. deutschen Stämme II/2*, 199. l.; R. Egger, *Hefte d. österr. arch. Inst. XXI—XXII.* (1922) Beibl., 336. és köv. l. stb.

⁹³ *Fescenn. de nupt. Hon. IV.*, v. 14. sq.

⁹⁴ *Epith. Palladii v. 86.* sqq. (Datálásához Birt., *M. G. a. a. X.*, praef. 46. l.) — A *ripa* szó nem költői, hanem hivatalos szóhasználat, mely úgy a Notitiában, mint a törvénykönyvben gyakori. (V. ö. Mommsen, *Hermes XXIV.*, 198. l., 4. jegyzet.) A *ripa Sarmatica*-tól keletre fekvő dunai front neve *ripa Gothica* volt; v. ö. *Anon. Vales. c. 36.*

⁹⁵ *De cons. Stil. III.*, v. 12—13.

⁹⁶ *U. a.*, *De cons. Stil. II.*, v. 191. sqq.

*Conserit et patrium vectigal solvere gaudet
 Immunis qui clade fuit. Te sospite fas est
 Vexatum laceri corpus iuvenescere regni.
 Sub tot principibus quaecumque amissum olim,
 Tu reddis. Solo poterit Stilichone medente
 Crescere Romanum vulnus tectura cicatrix;
 Inque suos tandem fines redeunte colono
 Illyricis iterum ditabitur aula tributis.*

Két irányban is túloz itt Claudianus. Az egyik, hogy a drinápolyi csatától számítja e zivatarok kezdetét (aminek téves voltát már bőven láthattuk, mert az első 15 évben jobb volt a helyzet); de ezzel csak kidomborítja ura érdemeit. A másik, hogy Stilicho érdeméből a viszonyok teljes jobbrafordulását hirdeti; sajnos, ennek hamarosan a fordítottja következett be. De leszámítva a Pegazus e szökelléseit, előttünk áll mégis a szomorú kép, mely Honorius első évtizedében nálunk uralkodott.⁹⁷ A városok lakói falaik közé zárva nyomognak, várva a jobb időket; a megmívelt föld elvadul, mert a *colonusok* szanaszét menekültek.⁹⁸ Mihelyt csend van, mely alatt a mezőkön dolgozhatnak és szőlőt művelhetnek a provinciálisok,⁹⁹ jön a könyörtelen adóprés. De a létfenntartás ösztöne még arra is megszoktatta a szorultságban levőket, hogy — ha kellett — még fegyverrel a vállon is szántsának-vesse- nek.¹⁰⁰ Fontos még Claudianus utolsó tanubizonysága 404 elejéről,¹⁰¹ amikor Róma istennővel ezt mondatja a császárnak: *Segnius an veteres Histrum Rhenumque tenebant, qui nostram coluere domum?* Bármekkora hízelgés is ez, kizárja a területvesztéséget; még mindig lehet illúziókban ringatózni, de ezúttal visszavonhatatlanul utoljára, mert jön a hunnokozta második nagy népmozgalom.

Az ezzel előállott új helyzetben természetszerűen differenciálódnak a viszonyok; sokkal kedvezőbb az Itália felé fekvő részek helyzete, mint az északkeleti kerületé. 409-ben *Generidus* (magister militum per Illyricum) a Raetia, Noricum és Dalmatia területén állomásozó csapatokon kívül használja még

⁹⁷ A *potor Savi* világosan *Savia* körülírása; a *Pannonius* első-sorban *Pannonia II.*-ra vonatkozhat.

⁹⁸ A félszabad *colonusok* elmenekülése (nem annyira a barbárok, mint római uraik elől) igen nagy baj, tönkreteszi a birtokososztályt; Claudianus ismételten visszatér rá, így In Ruf. II., v. 38. sqq.; Pan. de IV. cons. Hon., v. 56. sqq.

⁹⁹ A Probus által meghonosított szőlőművelés igen elterjedt itt. V. ö. Szozomenos anekdotáját Julianusról; CIL. III. 10275 = Brunsmid, Kameni spomenici nr. 233. (Antiana) stb.

¹⁰⁰ Hieron. Comm. in Isaiam III. 7 = Migne L. 24., 115. col.

¹⁰¹ De VI. cons. Hon., v. 413. sq.

azokat is, ὄσαι Παιονίαν τε τὴν ἄνω . . . ἐφύλαττον, sőt sikeresen küzd velük a szomszédos barbár népek ellen.¹⁰² Ha a nyugati gótok királya a megelőző esztendőben még arra gondol, hogy itt megtelepszik,¹⁰³ bizonyára nem voltak nagyon nyomasztóak a viszonyok, hiszen kézenfekvő azon törekvése, hogy népének oly állandó lakhelyet választ, ahol éhség és félelmes ellenség (legalább közvetlenül) ne fenyegetse. Azonban éppen itt látszik már a helyzet gyökeres változása is, az, hogy a hunnoknak már Valeriában kell lenniök. Mert Alarich eljárásából az tűnik ki kétségtelenül, hogy *Noricum, amely mindidáig sokkal szegényebb és jelentéktelenebb volt, most becsesebb birtok, mint Pannónia*. Ezért veszi előbb birtokba a gót király Noricumot és ezért nagy engedmény, ha *csak* Pannóniát követeli. (És később is kiviláglik, hogy ez csak kényszermegoldás volna számára, mert mikor nagyon fölényes, Venetiát és a két Noricumot, mikor utoljára még egyszer szerény, csak a két Noricumot követeli,¹⁰⁴ de — Pannóniáról nem is beszél többet.) Míg tehát előbbi fejezetünkben a külviszonyok mutatták meg, hogy 406-ban sorsfordulatnak kellett beállani, addig most a belső körülmények mérlegelése is ezidőtájt vall döntő változásra. Ez utóbbiak közt azonban vannak még egyéb jeleink is.

Elsősorban is Marcellinus comes elég megbízható itt arra, hogy annyit elhigyjünk neki, miszerint 427-ben már *jóideje* Pannóniában vannak a hunnok. Körülbelül ugyanekkor korrigálták utoljára a Notitia ránkmaradt példányát, ebben pedig *színtén jóideje* kellett kitörülve lenni Valeriának. Mert abban, hogy a hunnok nem a számukra legkívánatosabb és legközelebb eső Szerémséget veszik birtokba, hanem a legkíégettebb Valeriát kapják, abban Róma részéről határozott, aktív rendelkezési lehetőség nyilvánul; kétségtelenül az ő akarata nyil-

¹⁰² Zos. V. 46., 2. (aki itt már a megbízható Olympiodorusból merít. A szöveg itt nem korrekt, ha értelme teljes is; l. Mendelssohn, kiad. 276. l. és Bury, Gibbon III., 315. l., 88. sz. jegyzet.). V. ö. Seeck, Quaest. de Not. Dign., 13. l., Unterg. V., 400. és 595. l.; Mendelssohn, ed. Zosimi, 276. l. (ad V. 46., 2.). Sundwall, Weström. Studien, 37. l. Bury, Journ. of Rom. Stud. X., 144. l. (Alkalmi kommandónak véli G. parancsnokságát, amit nem oszthatunk.) — Ezen időből való lehet *Constantius dux* itáliai sírköve (Bücheler, Carm. epigr. II. 1335). V. ö. Seeck, R. E. IV., 1102., aki hitem szerint tévesen tartja azonosnak Attila második ilyenű titkárával. T. i. e késői időkre nézve nehezen illene az epitaphium következő sora: *Pannoniis gentibus horror erat*. Ellenben ez nemcsak szó szerint, de történetileg is teljesen megfelel annak, amit Zosimosnál Generidusról hallunk: τοῖς τε πλησιάζουσι βαρβάροις ἐπιφοβὸς ἦν.

¹⁰³ Zos. V. 36., 1., Alarich Itáliába vonulása előtt feltételeket szab, melyek teljesítése esetére megígéri μεταστῆσαι τε εἰς Παιονίαν ἐκ τοῦ Νωρικῆ τοῦ στρατεύμα.

¹⁰⁴ U. o.

vánul e tényben. Ennek az átadásnak pedig Alarich második hadjárata előtt kellett történnie, mert a hunnok, akik 377 óta minden barbár betörésben együtt rabolnak és halásznak a zavarosban, feltűnően távoltartják magukat¹⁰⁵ az ellenségeskedéstől a majd négy évig (408—11) tartó itáliai gót hadjáratban, sőt Honoriust 409-ben nagy sereggel segítik¹⁰⁶ és inkább a keleti császár birtokait dézsmálják, ahol pedig nem nyíltak ily könnyű kilátások.¹⁰⁷ Másfelől pedig Uldin oly lényegesen segítette Itáliát Radagaisus legyőzésében, hogy ezért nemcsak aranyat kaphatott, hanem betelepíthették népét Valeria lime-sére *foederati* gyanánt, további lökések feltartóztatására. Arra pedig, hogy a hunn király és a ravennai udvar 406-ban tényleg államjogi viszonyba léptek egymással, véletlenül van egyenes adatunk is. Az ilyen szerződéseknél e korban mindig túsok garانتálják a feltételek betartását;¹⁰⁸ éppen e minőségben ment az ifjú Aëtius 406-ban a turáni szomszédhoz.¹⁰⁹

De ha át is engedte Stilicho a dunai front ezen szakaszát, mégis, a tartományok jegyzékéből való törlésnek néhány év-

¹⁰⁵ Athaulffal ugyan mennek hunnok is Itáliába, ezek azonban csakis saját kezükre dolgozó portyázók lehettek.

¹⁰⁶ Zos. V. 50 eleje.

¹⁰⁷ Uldin 409 tavaszán nagy betörést zúdít Thráciába, mely vereséggel végződik. Sozom. IX., 5.; Cod. Theod. V., 6., 3. (409, ápr. 12.)

¹⁰⁸ Hasonló eset 425-ben, mikor Johannes leverése után kibékül Placidia a hunnokkal. Philost. XII., 14.: δμήρους τε δόντες και τὰ πιστά λαβόντες, εις τὰ οικεία ἤθη ἀπεχώρησαν.

¹⁰⁹ Greg. Tur. II., 8. (Renus Frigeridus nyomán) így szól Aëtiusről: *tribus annis Alarici obsessus, deinde Chunorum*. Tehát először Alarichnál volt, aki 2-ik itáliai hadjárata alkalmával már hiába kér Honoriustól túsokat (Zos. V., 42., 1.; V., 44., 1.; VI., 6., 1.), holott 408-ban Aëtium névszerint (tehát újra) követeli (Zos. V., 36., 1.). Ebből kitűnik, hogy 407-ben, mikor Stilicho Alarichal végre akarja hajtani keleti Illyricum visszafoglalását, szintén nem mehetett Aëtius, mert 3 évig volt nála és 408-ban már nincs a gótoknál. (V. ö. Sozom. VIII., 25., 3. és IX., 4., 2.; Zos. V., 27. és V., 29. Olympiodoros e kiíróból világos Seeck tévedése is [Unterg. VI., 104. l., aki 405-re teszi túságát], mert itt a 407-es eseményekről van szó.) Mivel ezek szerint 405 előtt kell keresnünk azt a *foedust*, amelynek alkalmával Aëtius a gótokhoz került, forrásaink szerint erre csak a pollentiai csata után kötött egyezmény alkalmas, 402-ben. (Claudianus, De VI. cons. Hon. v. 204. és 210. Láttá ezt már Tillemont, Hist. des emp. VI. (Párizs, 1738), 180. l. U.-ig Schöpfung, R. E. Ergbd. III., 826. col. Mommsen, Ges. Schr. IV., 526. l., 2. jegyzet.) Eszerint 405-ben telik le 3 éve és 406-ban már mehetett a hunnokhoz; mivel egészen fiatal („vix puberibus annis”) ifjakat alkalmaztak ily célra, Uldinhoz is csakhamar el kellett menni a 406-ban már kb. 17 éves Aëtiusnak, 406-ban Uldin kétség-telenül kapott is túsokat a Radagaisus elleni szövetkezés alkalmával; ezek közt lehetett Aëtius.

vel később kellett bekövetkeznie. Mert az ő politikai törekvéseinek egyik főrugója az egész Illyricum újra-eggyéforrasztása, hogy a keleti dunai provinciák frissebb emberanyagával (melynek az V—VI. században betöltött nagy hivatását Bury domborította ki nemrég) ismét összekovacsolhassa a limes védfalát. Nem azért akarja tehát Scythiától Moesiáig visszafoglalni e tartományokat, hogy Moesiától Noricumig feladja a birtokában levőket. Azt, hogy ő miképen képzelte a hunnok betelepítése által előállott helyzetet, példával illusztrálhatjuk. 407 és 412 közt a Rajna nyugati partján ülnek meg a burgundok, akiket III. Constantinus, Iovinus és Honorius kénytelenségből szövetségesnek ismernek el, régi minta szerint a határvédelem kötelezettségét róva rájuk. De arra senki sem gondol, hogy az általuk megszállott területet odaveszettek tekintse és 425—30 közt sem törlik még a *dux Mogontiacensis* kerületét a *Notitia dignitatum*-ban. Visszatérve a hunnokra, Ravennában persze nem tudták, hogy itt nem burgundokkal van dolguk és nem voltak kínai diplomaták mellettük, akik felvilágosították volna őket a turáni népek természetrajzáról. Fogalmuk sem volt arról, hogy mily nagy hatalom nőhet ki nemsokára e lazán összetartott sok kis törzs összefogásából. Kétségtelen azonban, hogy e szerződés értékes volt Itáliára nézve, mert egészen Attila nagy nyugati hadjáratáig nem zavarják innenfelől, sőt kitűnő szolgálatokat tesznek Rómának „először is megakadályozva a Dunánál mögöttük tartózkodó germán népek előretörését — amitől legtöbb oka volt félni a birodalomnak —, másodsor állandóan kiségtve a római generálisokat, oly csapatokkal, melyek nagyszerű támasznak bizonyultak a germán ellenségekkel vívott harcokban“.¹¹⁰ Ha Johannes halála után némi gátat tudtak vetni a germánok szabad prédálásainak Galliában, az nekik köszönhető; Salvianus a tanuja, hogy 440-ben a romanizált kelták még a hunn csapatokban látták megmentőiket.¹¹¹

Pannonia prima sorsát megnehezítette, hogy természetes határok hiányában mi sem akadályozta meg a valeriai hunnokot a nyugat felé való terjeszkedésben, mégis, a *notitia dignitatum*-ban még teljes partvédő serege ott szerepel és nem kell

¹¹⁰ I. B. Bury, *History of the Later Rom. Emp.* (1923) I., 298. l. Persze nem kell elfelejtenünk, hogy e szolgálatok abszolút értéke felbillen a történelmi igazság mérlegén, ha meggondoljuk, hogy a 377—382. és 400—407. évek nagy rázkódtatásainak okai és megindítói ők voltak; tehát csak maguk okozta kártevésüket expiálhatták a nyugati civilizációval szemben.

¹¹¹ Salvian. de gub. Dej VII., 39., a 439. év galliai eseményeire célozva: *praesumeremus nos in Chunis spem ponere* (t. i. a nyugati gótok ellen).

kétségbe vonnunk, hogy e kores utódok még tényleg régi helyükön élhettek. Élhettek itt nemcsak a hunnokkal való békés viszony következtében, hanem saját tehetetlenségük folytán is. Ezek a civillé vedlett, földhözkött földművelők nem lettek volna jók arra, hogy máshol alkalmazzák őket katonának, mint a mozgó hadsereghez tartozó alakulatokkal tehették; de annál szívósabban megmaradtak egyhelyben a hazai rög mellett. A Csallóköz mocsaraitól védve már Theodosius idejében is sokkal kevesebbet szenvedhettek, mint Valeria katonasága, és a velük közös *dux* alá rendelt szomszéd *Noricum ripense* erőideiben még az Attila halála utáni évtizedekben is léteztek.¹¹² Így p. o. a Bécs melletti Favianaeban Szent Severinus ottartózkodása idején még lézengenek katonák,¹¹³ de csak a csodatévő szent ember szuggesztív ösztönzésére merik elúzni a falak körül garázdálkodó barbárokat. Még 448-ban Promotus itteni vezér (τῆς Νωρικῶν ἀρχῶν χῶρα)¹¹⁴ Attilához megy követségbe!

Azonban Nyugat-Magyarország földje nem volt ily szerencsés és sokkal hamarabb merült el a barbárság árjában. Aëtius, aki fényes pályafutását és egész hatalmát a hunnokkal való személyes barátságának köszönhette, mindjárt nyeregbejutásakor úgy rótta le háláját Ruasnak, hogy átengedte neki e provinciát; szerződésüket 433-ban ratifikálta a ravennai udvar.¹¹⁵ Tanuskodik erről Priskosnak egy megjegyzése, ahol — úgy hiszem — a különben oly megbízható író felcserélte

¹¹² Eugippii vita S. Severini c. 20. (M. G. a. a. I., 18. l.) *Per id tempus, quo Romanum constabat imperium, multorum milites oppidorum pro custodia limitis publicis stipendiis alebantur. Quae consuetudine desinente simul militares turmae sunt deletae, cum limite batavino utcumque numero perdurante, ex quo perrexerant quidam ad Italiam extremum stipendium commilitonibus allaturi, quos in itinere peremptos a barbaris nullus agnoverat.*

¹¹³ Eugippii o. c., c. 4. — U. ott, c. 44. a teljesen szavahihető író említ egy katonát e helyről: *vilicus ... quendam militem, Avitianum nomine, compulsi, etc.*

¹¹⁴ Priskos FHG. IV., 84. l. = Exc. leg. I. de Boor, 132. és 140. l. Sundwall, Weström. Stud. 123. l., 396. sz. kételyeit nem oszthatjuk.

¹¹⁵ Seeck, Unterg. VI., 115. l. igen szellemesen kapcsolatba hozza a 431-ben levert noricumai lázadást (Sidon. Apoll. earm. VII., 233. és Hydat. Chron. 95 = M. G. a. a. XI., 22. l.) e szerződéskötéssel, Merobaudes (paneg. II. v. 1—4 = M. G. a. a. XIV., 11. l.) köv. helye alapján: *Danuvii cum pace redit Tanain furor exiit et nigro candentes aethere terras Marte suo caruisse iubet, dedit otia ferro Caucasus et saevi condemnant proelia reges.* E hely biztosan idevonatkozik [másként Mommsen Ges. Schr. IV., 533. l., 5. sz. jegyzet], csak kérdés, hogy a noricumai lázadáshoz van-e köze. Mert 432-ben menekül Aëtius Ruashoz, amikor könnyen megegyezhettek és 433-ban, mikor Placidia újra kegyébe fogadja a hunnoktól való félelmében, ratifikálhatták a szerződést. V. ö. Chron. Gall. 116.

a Dráva nevét a Szávaéval: σὺν Ὁρέστη, ὅς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ γένους ὢν ὤκει τὴν πρὸς τῷ Σάῳ ποταμῷ χώραν, τῷ βαρβάρῳ κατὰ τὰς Ἀετίου στρατηγῶν τῶν ἐσπερίων Ῥωμαίων συνθήκας ὑπακούουσιν.¹¹⁶ E hely alapján rendszerint azt szokták írni, hogy csakis a szávamenti Pannóniát adta át az „utolsó római“; de e megszorítás Priskosnál nem az átadott földre vonatkozik, csak Orestes szülőföldjének pontosabb meghatározását szolgálja.¹¹⁷ Másrészt ellenben a *szávamenti* részek átadása részint kizárt, részint valószínűtlen dolog. Mert Pannónia II.-ről mindjárt látni fogjuk, hogy csak később, és nem szerződéssel, hanem erőszakos foglalás árán jut Attila kezébe; Savia odaadása pedig lehetetlenné tette volna Byzanc pozícióját Sirmium körül és az Alpok előterepén Itália meg Dalmácia torkára tette volna a kést. De még ha nem is hinné el valaki, hogy Δράῳ helyett áll Σάῳ írónknál, azt el kell ismernie, hogy Savia átengedéséhez Pannónia I. kiszolgáltatása a tulajdonképeni előfeltétel és magával hozza ezt is.¹¹⁸

E fejlemények után most már csak Aëtius személyes jóviszonya védi a nyugatot attól, hogy a hunnok meg ne támadják. Csak még egyszer nyílnak újra csalóka remények Attila halála után, amikor oly hirtelen tűnik el a félelmes nagyhatalom. 455 őszén az új császár, a galliai Avitus serege élén idejön Itáliából és harc nélkül újra birtokba veszi a városokat, mint saját veje Sidonius énekli. (*et cuius [Aviti] solum amissas post saecula multa Pannonias revocavit iter, iam credere promptum est quid faciat bellis.*) Bizonyosan elsősorban a legfontosabb déli részeket igyekezett ekkor visszacsatolni és újraszervezni; de a következő évben¹¹⁹ már jönnek a keleti gótok és nemsokára elbukik a nyugatrómai császárság is.

Nem szóltunk még *Pannonia secunda* sorsáról a hunnok korában, melynek birtoka a Dráva-Száva közén tőle nyugatra elterülő *Savia*-val együtt a legfontosabb volt a birodalom számára. Fővárosa: Sirmium, a harmadik és negyedik században állandó császári székhely és rajta vonul keresztül a

(M. G. a. a. IX., 660. l.); *Rugila rex Chunorum, cum quo pax firmata, moritur.*

¹¹⁶ Priskos, Exc. leg. I., 140. l. de Boor = FHG. IV., 89. l.

¹¹⁷ Általánosabb Priskosnak egy másik helye (Exc. I. de Boor, 579. l. = FHG. IV., 76. l.): καὶ Κωνοταντιόλου, ἀνδρὸς ἐκ τῆς Παϊόνων χώρας τῆς ὑπὸ Ἀττῆλα ταπτομένης.

¹¹⁸ G. Pray, *Annales veteres Hunnorum etc.* (Vindob. 1761.) 104. l. azt véli, hogy Carpilio-t ekkor küldi apja Aëtius túsznak a hunnokhoz, szerződésük megpecsételésére, ami valószínűnek látszik. — Savaria lakosságának utolsó életjeleiről az V. szd. közepén később szólunk.

¹¹⁹ Erről máshelyt bővebben.

Keletet és Nyugatot összekötő szárazföldi út, melyet Theodosius alatt még élénken használnak átvonuló seregek és maguk a császárok, útjukban biztosítva e vidékek nyugalmát.¹²⁰ A hunnok közelmúlásának idején pedig az javította meg rövid dunai frontjának heyzetét, hogy az erősebb keleti Illyricum *limes*-ére közvetlenül rátámaszkodhatott s így a hátszaggal való közlekedése is zavartalanabb volt. A rakovaci castellum pénzlelete¹²¹ arról tanuskodott, hogy még 425 után is meg voltak szállva a parton még kisebb erődök is; későbbi leletek a környékről még sokszorozva kell, hogy megmutassák e tényt. Természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy itt a régi jó idők maradtak meg anachronizmusnak: főhadiszállásból tábori őrs lett itt is, de — régi helyén.¹²²

De Bizancnak látnia kellett, hogy a hunnok akkor szállják meg e (saját pozíciója szempontjából is nagyjelentőségű) vidéket, amikor akarják; és hiába igyekszik fenntartani saját frontját a Dunánál, ha a Száva felől bármikor oldalba foghatják. Vitális érdeke volt tehát, hogy e sarokbástyát megszerezze védrendszerének, biztosítva egyúttal az Itália felé való összeköttetést is. Hiteles forrásunk van arról, hogy e lépést tényleg megtette II. Theodosius kormányja, maga Justinianus császár, aki (szokása szerint¹²³ történelmi megokolását adva újításainak) így szól XI. novellájában, 535 ápr.

¹²⁰ Ennek az útnak fontosságáról és szerepéről tájékoztathat a következő kis áttekintés: 381. Az Ambrosius vezérkarához tartozó püspökök leutaznak az aquileiai zsinatra (Acta conc. Aquil. = Migne L. 16.). 382. Anemius sirmiumi püspök megjelenik a római zsinaton (Theodoret. V., 9.). Ugyanezen év nyarán Gratianus kétszer átutazik (Cod. Theod. XII., 1., 89. és I., 1., 10. Datálásukhoz v. ö. Rausehen, Jahrb. d. christl. Kirche stb. 82. és 119. l.; Seeck Regesten 67. és 258. l., Unterg. V., 498. l. Eltérőleg Mommsen a Cod. Theod. kiadásában, ad XII., 1., 89.). 384. Theodosius Itáliába menet és jövet használja ezt az útvonalat (Seeck, Die Briefe d. Libanius, 305. l. és helyesebben Unterg. V., 197. és 513. l.). 388. Ezen út mentén folyik le a Magnus Maximussal vívott háború, két nyári hónap alatt. 390 tavaszán kétszer járja meg ezt Theodosius (v. ö. Seeck, Unterg. V., 288. és 531. l.), egyszer 391 júniusában seregével. (A datáló törvényeket l. Seeck, Regesten, ad a. 391.) 394 nyarán Sirmium az Eugenius ellen vonuló hadak ellátásának centruma (l. id. művemben). 395 elején erre megy vissza a keleti csapatok kisebb része (Zos. V., 4.), utána pedig a zöm. (Források: Seeck, Unterg. V., 549. l.) — A 401—417. évek valamelyikében Innocentius pápa még rendelkezik Laurentius sirmiumi püspökkel. (Innocentii ep. XLI = Migne L. 20., col. 607. — V. ö. Zeiller, Les orig. chrét. dans les prov. Danub. [1918] 146. l.)

¹²¹ L. id. munkámban, 24—25. l.

¹²² Az idők változásának jele a bassianai állami ruhaszövőgyár áttelepítése Salonába (Not. occ. XI., 46.: *Procurator gynaeccii Bassianensis, Pannoniae secundae, — translati Salonis*).

¹²³ V. ö. Bury, id. m. II., 346. l.

15-én:¹²⁴ *quum enim in antiquis temporibus Sirmii praefectura fuerit constitua, ibique omne fuerat Illyrici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis, postea autem Attilanis temporibus eisdem locis devastatis Apennius praefectus praetorio de Sirmiana civitate in Thessalonicam profugus venerat, tunc ipsam praefecturam et sacerdotalis honor secutus est . . .*¹²⁵ Nézzük, hogy mikor költözhet egy orientális *praefectus praetorio* először Sirmiumba, mikor foglalhatta ezt le Bizanc először a maga számára. Egészen 424-ig, amíg III. Valentinianus és Eudoxia eljegyzése által új dinasztikus kapcsolat nem boronálta össze az imperium két felét, a ravennai udvar még a keleti Illyricumra is igényt tartott, nemhogy átadott volna valamit. Ellenben 424-ben Placidia először is lemondott a keleti Illyricumra való jogigényéről,¹²⁶ azután

¹²⁴ Ed. Zachariae v. Lingenthal nr. XIX. (I. köt., 131. l.)

¹²⁵ T. i. ő ezt a kétségtelenül keletrómai praefecturát, mely nem azonos az ősi ppo Illyriciéval, — ekkor felújítja és saját szülővárosába viszi.

¹²⁶ Cassiod. Var. XI. 1. szerint (*Placidia*) *nurum sibi amissione Illyrici comparavit*. E helyet Tillemont (VI. (Paris 1738) 59. és 75. l.) a nyugati Illyricum átadására értelmezte és ez a félreértés végigvonult azóta az egész irodalomban, bár kifogásokat emeltek ellene (p. o. Sievers, Studien 461. és köv. l. [u. ott régebbiek citálva]; Wietersheim—Dahn, II., 378. l., 1. jegyz.; Güldenpenning, Gesch. d. ostr. R. 310. l. és 23. jegyz.; Zeiller, Les orig. chrét. dans les prov. Danub. [1918] p. 6 stb.). Végre E. Stein (Wiener Studien XXXVI. [1914] 344. és köv. l.) más források alapján kimutatta, hogy itt csak a *keleti* Illyricumról lehet szó. Azonban ez már Cassiodorus id. h. *teljes* értelméből is világos. T. i. az író saját úrnőjét összeveti egy másik asszonyuralkodóval, aki szintén a fia helyett kormányzott és e hasonlításból kiemelni akarván Amalasantha érdemeit, keresi a pontosan megfelelő ellentéteket: Placidia elhanyagolta a katonaságot, Amalasantha hódítja, az első átadta Illyricumot Bizanének, a másik *ugyaneből* visszahódítja a keleti császártól [aki *perditor, laesus; contra Orientis principis votum*]. Mivel pedig tudjuk, hogy Amalasantha hódítása a *keleti* Illyricum kárára történt, Placidia átadása is erre értendő. (T. i. — amint már L. M. Hartmann is látta —, a *contra Orientis principis votum Romanum* [= nyugatrómai-gót] *fecit esse Danuvium* arra vonatkozik, hogy a Viminaciumtól keletre fekvő Gratiana városát elfoglalják a gótok Theoderich halála után, a gepidákkal való háborújuk közben. [V. ö. Prok. b. G. I., 3., 15. skk. E vidék visszafoglalására v. ö. Just. nov. XI. Tévesen Diculescu, Die Gepiden I., 121. l., 56. jegyz.]. Hogy e gratianai incidens nem *in primordiis* [Amalasanthae] történt, az bizonyos, mert eleinte a leg gondosabban vigyáznak Ravennában, hogy a császárt meg ne bántsák: csak 530-ban kerekedik felül a gót nemzeti reakció. V. ö. Sundwall, Abhandl. zur Gesch. d. ausgeh. Römertums [1919] 265., 266., 272. l. — Cassiodorus még Chroniconjában is gyalázza Placidia-t, ad a. 423. E tendenciájához pompásan vag Bury megállapítása Theodosius családjának másik női sarját, Honoríát illetőleg

— ugyanekkor tárgyalatván meg a két uralkodót érdeklő kérdések összessége — a kérdéses dologban is meg kellett már egyezniök. Viszont a tényleges átadás időpontjának elhatárolására is találunk némi támpontot. Így, először is a *notitia dignitatum*-ban még semmi nyoma sincs a változásnak,¹²⁷ másrészt 431/33 közt már végbe kellett mennie, különben nem érthetnénk, miért nem kapják meg Aëtiustól ezt is a hunnok, akik csak tíz év múlva foglalják el erővel. E két datum közül egyik sem évre pontos, de két határpontot nyertünk bennük, melyek közé szorítva kell keresnünk ezen esemény megtörténetének idejét. Evvel (hittem szerint) egyúttal meg kapjuk egy sokfelé ráncigált adat kulcsát, melynek idevonatkozása többé nem lehet kétséges.¹²⁸ Ez pedig Marcellinusnak már említett helye (a 427. évhez):¹²⁹

Pannoniae, quae per quinquaginta annos ab Hunnis retinebantur, a Romanis receptae sunt.

Tőle írta ki ezt Jordanes is, szokása szerint minden alap nélkül belekeverve a gótokat:

Nam duodecimo anno Valiae [= p. Chr. 427]... et Hunni post pene quinquaginta annorum invasam Pannoniam a Romanis et Gothis expulsi sunt.

Mondottuk, hogy Marcellinus dunamenti származású ember lévén, különös gonddal kíséri az itteni eseményeket és így megbízható is ebben. Nála *Romani* alatt elsősorban kelet-

[Justa Grata Honoria, Journ of Rom. Stud. IX., extr. 12. l.] — Stein elnézte még, hogy Sirmium nem maradt meg a Nyugat kezén. Viszont rámutatott, hogy Jordanes (Rom. 329) Cassiodorus-tól merített értesülése (*datam pro munere soceri sui totam Illyricum*) félreértésen alapszik és nem a 437-i esküvőkor, hanem 424-ben, az eljegyzés alkalmával történt e megegyezés.

¹²⁷ Pedig ha III. Valentinianus trónraléptekor már végrehajták azonnal, kétségtelenül belevették volna a jegyzékbe.

¹²⁸ Az irodalomban nyilvánvaló felfogások erős ingadozását illusztrálja a következő néhány példa. Tévesen *nyugatrómai* akciónak fogta fel: Seeck, Unterg. VI., 106. és köv. l. (Korábban Hermes XI., 81. l.). Wietersheim IV., 555. l. Wietersheim—Dahn II., 209. és 382. l. L. Schmidt, Gesch. d. d. St. I. 118. l. (Sirmium sorsáról is tévesen). Bury, Hist. of the L. R. E. (Seeck kombinációit viszi tovább) stb. — *Kételkednek* p. o.: Sievers, Studien, 427. l.; J. Marquart, Streifzüge 373. l. stb. — Helyesen *keletrómai* foglalásnak veszi már Comte de Buat, Hist. anc. des peuples de l'Europe VII., 291. és köv. ll. Azután: Pallmann, Gesch. d. Völkerw. II. (1864) 49. l., 2. jegyz. Gesch. d. oström. R. 263. és köv. ll. L. Hartmann, Gesch. Ital. I., 152. l. (téved abban, hogy Pann. II. 424. óta csak „névlegesen“ tartozott volna az Orienshez.) stb. — Egyáltalában az egész irodalom tele van kétkedéssel, bizonytalansággal e kérdést illetőleg.

¹²⁹ Mommsen, Chron. min. II., 76. l.

rómaik kell érteniünk;¹³⁰ ezenkívül már Gúldenpenning utalt rá, hogy Placidia kormányzatának sokkal több baja volt ekkor Galliában és egyebütt, mintsem, hogy a hunnok ellen fordulhatott volna.¹³¹ Csakis arról lehet itt szó tehát, hogy Bizanc a kötött megegyezés alapján ellenségtől megtisztítja és megszállja délkeleti Pannóniát. Katonai szempontból főkövetelmény volt, hogy ne csak Sirmiumot vegyék át Itáliától és nemcsak Bassianat (melynek elfoglalását Hierocles Synecdemusának jogigénye tanúsítja), hanem az előttük fekvő dunai erődsort is; tényleg, a pénzletekkel kimutathattuk, hogy ezek valóban meg voltak szállva.

Nem lesz talán felesleges itt egy kis kitérést tennünk. Sok zavart okozott régi időtől fogva¹³² a 427-i hadjárat megítélésben Theophanes egy helye, mely a keleti germánoknak a birodalomba való befészkelődéséről szól. Mindjárt a gepidákról szóló sorok illusztrálhatják, hogy az V. század elején történt dolgokat itt sokkal későbbi állapotokkal keveri össze; de minket itt a keleti gótokról mondtak érdekelnek:

Γότθοι δὲ Παννονίαν ἔσχον πρῶτον, ἔπειτα τῷ 19' ἔτει τῆς βασιλείας [427!] Θεοδοσίου τοῦ νέου ἐπιτρέψαντος, τὰ τῆς Θράκης χωρία ἤρξαν, καὶ ἐπὶ 17' χρόνους ἐν τῇ Θράκῃ διατριψάντες Θεοδορίου ἡγεμυμένοντος αὐτῶν . . . τῆς ἑσπερίου βασιλείας ἐκράτησαν. — E hely azonban Prokopios következő szövegén (B. Vand. I. 2 vége = ed. de Boor. I., 317. l.) alapszik:

Γότθοι δὲ τὴν ἐπὶ τοῦ Ἰστρου διαβάσιν ποιησάμενοι Παννονίαν μὲν τὰ πρῶτα ἔσχον, ἔπειτα δὲ βασιλέως δόντος ἤρξαν τὰ ἐπὶ τῆς Θράκης χωρία. ἐνταυθα τε οὐ πολλὸν διατριψάντες χρόνον τῆς ἑσπερίας ἐκράτησαν. — A kettő összevetéséből tüstént világos, hogy Theophanes az eredeti szöveget felhigította a 427-es adatból kombinált tudákos számitgatással. Kár volt ezen fennakadni; hisz jól tudjuk, hogy a gótok csak Attila halála után jönnek Pannoniába és Thraciában sem 58 évig tartózkodnak azután.

A források roppant hiányossága miatt persze alig tudunk valami részletet a byzánci uralom e rövid pannóniai szerepléséről. Ez időre esik a *Codex Theodosianus* anyaggyűjtése és publikációja, nem meglepő tehát Seeck megállá-

¹³⁰ V. ö. bevezetését, ahol elmondja, hogy ő Hieronymus művét pótolta ki, *orientale tantum secutus imperium*. L. Mommsen, Chron. min. I., 41. lap.

¹³¹ E szerző (i. h.) összekapcsolja Marcellinus adatát Socrates (VII. 43.) elbeszélésével, amely kombináció szerint a Johanneshez küldött 60.000 hunn visszatérében úzott garázdálkodásait torolta meg Bizanc. De Socratesnél utóbbi nem támad; csak egy hunn kalandozásról van szó, amely Isten különös kegyelméből *magától* szűnik meg. Másrészt a chronologiai megjelölések (Ruas halála, Proclus patriarcha szereplése) 427-nél későbbi időkre utalnak.

¹³² Tillemont (Hist. des empr. VI. [Paris 1738] 59. l.) óta, aki ide vonatkoztatta: Theoph. a. 5931. de Boor I., 94. l. Utána p. c. Sievers, Studien 427. és 457. l. — E zavar általában meggyökerez-tethette azt a hitet, hogy a keleti gótok már az V. szd. első felében Pannóniában tartózkodhattak.

pítása,¹³³ hogy a pannóniai, ill. elsősorban a sirmiumi levél-tárak is szolgáltathattak e nagy műhöz anyagot. Továbbá úgy látszik, ekkor székelhetett Sirmiumban az a *Leontius praefectus praetorio Illyrici*, aki Demetrius martyr reliquiáinak egy részét elvitette innen Thessalonicába.¹³⁴ Mindjárt látni fogjuk, hogy rajta kívül még egy byzánci kormányzót ismerünk, aki ez években Sirmiumban székel, dacára a hunnok közelségének és határszéli, ez esetben alkalmatlan fekvésének. Ez mutatja éppen, mily nagy súlyt fektetett rá a konstantinápolyi császár.

De ez a dicsőség sem tarthatott sokáig. A hunnok — mint később a magyarok és más turáni népek, vagy régebben a germánok Julius Caesar korában — széles „semleges zónát” kívántak uralmuk határain s így Attila is azt követeli a császártól, hogy a Dunától délre, ötnapi járóföld szélességben ne tűrjön római katonát, meg földművelőt, evvel akarván véget vetni a számára kényelmetlen *limes* vonalának. Több nagy pusztító hadjáratot is indít e célból; 441-ben indult meg ezek közül az első. Úgy látszik, hogy Sirmium ekkor esett el,¹³⁵ a szomszéd Singidunum-mal együtt.¹³⁶ Erre vall Priskos elbeszélése is: 448-ban, az ő követsége idején már az elmúlt időkből vonszolja elő a Sirmium ostromakor elkallódott aranyedények dolgát és azt a Constantiust, aki ezeket elköttya-vetyélte, még Bleda életében (+445) feszítik meg a hunnok.¹³⁷ Ekkor kellett tehát a Justinianus XI. novellájá-

¹³³ Unterg. VI., 175. l.

¹³⁴ Demetrius passiói: Migne Gr. 116., 1159 skk. Ezt kipótolta Tafrafi, Revue archéol. 4. série XIII. (1909), 99. és köv. l. Ugyanitt kitűnik, hogy a thessalonicai Demetrius-templom tényleg az ötödik századból való. — E. Lucius, Die Anfänge d. Heilgenkultes 227. l. felismerte e valóban régi és historíailag értékes legenda történeti magját: azt, hogy Leontius Sirmiumból viszi Thessalonicába D. ereklyéit és nem fordítva. Ugyanígy J. Zeiller, Les orig. chrét. dans les prov. Danub. 81. és köv. ll. Azonban a szóbanforgó Leontius nem lehet azonos a 412–413-ban hivataloskodott ilyenévű ppo-val, mert akkor Sirmium még a Nyugathoz tartozott. Van egy másik Leontius, aki 434 és 435-ben *praefectus urbi* Cpolisban — inkább ez lehetett a kérdéses ppo Illyrici.

¹³⁵ Elég gyakran 448-ra tették Sirmium elesét, p. o. újabban: Zeiller i. m. 146. l.; Bury i. m. I., 276. l., 1 jegyz. Helyesen 441-re teszi, viszont már Pray, Annal. vet. Hunnorum ete (1761), 110. l.

¹³⁶ Mommsen, Chron. min. I. 80 = Marc. Chron. a. 441., 3.

¹³⁷ Sőt halála még előbb történt, mert a második Constantius már 444 előtt Attilánál van. Következik ez Priskosból (FHG. IV., 93–4. l. = Exc. I. de Boor, 146. l.). T. i. ez a második C. követségben járván Cpolisban, Theodosius feleségül igéri neki Saturninus lányát még apja életében; Saturninus pedig 444-ben halt meg (Chron. min. II., 81., 444., 4.)

ban említett Apennius praef. praetorionak Thessalonicába menekülnie.¹³⁸

Sirmium elestével a pannóniai tartományok közigazgatási és katonai szervezetének elpusztulása befejeződött. Igaz, hogy a hatodik században még magáénak számítja a keleti császár Pannónia részeit és az itáliai gótokkal, gepidákkal és avarokkal perel Sirmium birtokáért. És igaz, hogy a polgári lakosság is itt vegetál még sokáig: az ókornak csak akkor van itt vége, amikor a ravasz és nagyeszű Baján dönti végérvényesen romba Demetrius városát. Mégis, ez új küzdelmekben már nem a régiért s nem a régiek utódai küzdöttek.

*

Nagyon csalódhatott e kis dolgozat olvasásakor, aki bőven folyó, jól gördülő elbeszélést várt itt; fáradságosan követhető részlet-munkát kapott helyette. Szolgáljon mentségül az a tény, hogy roppant kevés adat áll rendelkezésünkre és közismert, általános történelmi tények beszövéssel csak elhomályosíthattuk volna a gondolatmenetet. A. A.

¹³⁸ Így a 439-ben említett Thalassius és a 444-ben szereplő Theodorus közé iktatandó a keleti Illyricum kormányzóinak sorában.